

З ІСТОРІЇ ПРОЕКТУ „СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ ЗАКАРПАТТЯ” І.ПАНЬКЕВИЧА ТА М.ГРИЦАКА

Анотація. У статті подані відомості з історії укладання діалектних словників українських говорів Закарпаття І.Панькевича та М.Грицака. Основну увагу приділено характеристичні матеріалів підготовленого М.Грицаком проекту зведеного словника.

Ключові слова: І.Панькевич, М.Грицак, лексикографія, діалектний словник, українські говори Закарпаття.

Summary. I.Pan'kevych and M.Hrytsak are reflected the history of conclusion of Transcarpathia Ukrainian patoises dialectal dictionaries in the article. Basic attention is spared to description of project of the taken dictionary and analysis of dictionary slogans.

Key words: I.Pan'kevych, M.Hrytsak, lexicography, dialectal dictionary, Ukrainian patoises of Transcarpathia.

Висвітленню важливих питань, як працював над словником українських говорів Закарпаття І.Панькевич і як склалася доля цього словника, присвячені спеціальні розвідки Й.Дзендзелівського [6; 5]. Дослідник опублікував лист-відповідь В.Вондрака на деякі питання, поставлені І.Панькевичем у процесі роботи над опрацюванням діалектних матеріалів (із додатком фотокопії першої сторінки цього листа), а також уривки листування з В.Гнатюком, що стосуються проблем укладання словника [5]. Й.Дзендзелівський подав зразки словникових статей, одержані від дочки І.Панькевича М.Дольницької, коротко проаналізував їх, сказавши їй про спробу об'єднання словника І.Панькевича зі словником М.Грицака.

Ця ж проблематика порушена й у працях З.Ганудель [1; 2] та М.Дольницької [7]. Зокрема М.Дольницька повідомила додаткові, раніше не відомі, факти з історії укладання словника, й описала в загальних рисах сучасний стан словникових матеріалів та місце їх зберігання — Архів музею чеської літератури у Празі.

Ці матеріали до сьогодні залишаються неопублікованими. І.Панькевич їх збирав майже протягом усього свого активного наукового життя: від приїзду в Ужгород 1920 року — до самої смерті.

Піддавши аналізу збережені словникові матеріали І.Панькевича, М.Дольницька встановила, що словникові картки зберігаються в 14 подвійних карткових каталогах; укладені в алфавітному порядку; на каталогах позначена літера та кількість карток. За її підрахунками, всього збережено 116 860 словникових карток. За літерами: А — 745, Б — 6 121, В — 8 285, Г — 5 070, Ґ — 1 034, Д — 5 840, Е — 60, Є — 70, Ж — 400, З — 8 305, И, І, Ї — 2 975, К — 10 915 (у двох картотеках), Л — 3 465, М — 4 470, Н — 5 385, О — 5 055, П — 18 105, Р — 4 660, С — 8 625, Т — 3 655, У — 3 280, Ф — 1 100, Х — 1 465, Ц — 1 265, Ч — 2 115, Ш — 2 320, Щ — 25, Ю — 110, Я — 700 [7: 27].

Формат карток приблизно 10 × 9 см, папір із 1920—1962 років, поживклий, але добре збережений, текст на картках рукописний, різними почерками, що свідчить про велику кількість збирачів діалектного матеріалу. Ідентифіковано рукопис В.Гнатюка, О.Зілінського, А.Куримського, М.Мушинки. Авторство деяких не встановлено [7: 27—28].

Зі збережених словникових карток близько 20 000 зібрано від різних збирачів. Деякі картки містять штампелі із зазначенням назви населеного пункту: *Vyšní Studený, Vyšnij Verlich*. Один зі збирачів записував слова латинськими буквами, на відповідних картках зроблено дописки іншим чорнилом й іншим почерком *Нев. М.Дольницька* припускає, що йдеться про с. Невицьке і автором карток є Богдан Заклинський (1888—1946) — учитель початкової і середньої школи. На цих картках діалектне слово записане латинськими літерами, потім іде його літературний відповідник (без наголосу) та подається слово в контексті. Наприклад: **dôuh** — довг, борг / *овун лем на доуг жыє*.

Є серед карток і записи М.Мушинки, зроблені в його рідному селі Курові (авторство позначено криптонімом М.): **Жапка** у теліги на возі / *позагынай жапкы, бо ти колеса позл'ітуют* / Курів, М.

Картки зі штампелями 1960—1961 належать А.Куримському. Окрему групу карток становлять записи, зроблені О.Зілінським протягом 1958—1963 рр. М.Дольницька пояснила, що паспортизація матеріалу на цих картках скороченням *П.* означає джерело: розділ „Взірці бесіди” у книзі „Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей” (1938), а число після *П.* — кількість виявлених О.Зілінським фіксацій у цьому джерелі.

На більшості карток позначено географію поширення відповідних мовних одиниць на рівні кожного населеного пункту (по 1—4 назви), що дає змогу визначити локалізацію кожної лексеми чи окремого її значення. При деяких словах подається декілька назв населених пунктів, нерідко замість вказівок населених пунктів подається ремарка *всюди*, що відображає загальноживаний характер (на рівні досліджуваної території) фіксованого слова.

П.Гриценко у відгуку на матеріали українських закарпатських говірок І.Панькевича відзначив, що паспортизація та локалізація матеріалів „надає їм сьогодні особливої цінності як джерелам історико-типологічного вивчення цих говірок” [4: 182].

Ступінь граматичного і семантичного опрацювання реєстрових слів на картах різнити. На одних картках реєстрові слова подаються з наголосом, зазначені граматичні ознаки слів, а при деяких подаються німецькі та чеські відповідники, до назв рослин подається їх латинська назва. На деяких картках

у реєстрових словах не позначено наголосу, не подано літературного відповідника чи відповідника в інших мовах.

І.Панькевич мав намір подати до кожного реєстрового слова німецький відповідник, про це науковець писав у листі до І.Зілинського від 6. X. 1942 р., де зауважив, що тепер працює над німецькими еквівалентами до свого словника [8: 171—173]. Переважна більшість словникових гасел подана з розкриттям значення слова і підтвердженням ілюстрацією контекстом слововживання, котрий допомагає переконатися у правильності визначеної семантики, показує можливість сполучуваності фіксованого слова, будучи, крім того, важливим додатковим джерелом поповнення лексичної бази діалектного словника.

У картотеці словника наявні картки із ілюстраціями-малюнками, на деяких, крім графічного зображення денотата, позначено й складові частини названого предмета. У словниковій картотеці при кінці багатьох літер подано список топографічних назв. М.Дольницька визначила фіксацію мікротопонімів у кінці картотек на літери А, Б, В, Г, І, М, П, Р, С, Т, Х, Ц, Ш, Ч, і їх кількість коливається в межах 50—500 топографічних назв. Немає топонімного матеріалу в кінці картотек на літери Д, К, Л, У, Щ [7: 33].

Зібраний І.Панькевичем словниковий матеріал становить цінне наукове надбання для сучасної діалектології, і значення його нині посилює та обставина, що досі ще не видало докладного словника закарпатських говірок. Матеріали І.Панькевича могли б стати джерельною базою для створення такого словника і заслуговують на спеціальне дослідження українськими вченими. П.Гриценко наголошував, що словникові „матеріали мають бути опубліковані саме як *Матеріали до Словника українських закарпатських говірок* з максимально повним збереженням діалектних особливостей цих записів, їх локалізації, побіжних зауваг записувачів” [4: 182].

У 1964 р. М.Грицак, котрий іще у 30-их рр. незалежно від І.Панькевича розпочав планомірну підготовку докладного словника закарпатських говірок (згодом у межах Закарпатської обл. УРСР), запропонував, за порадою ужгородських колеґ-філологів, об'єднати свої матеріали із словником І.Панькевича, сподіваючись на фінансову й організаційно-видавничу підтримку такого видання. Родина І.Панькевича погодилася з цією пропозицією. Улітку 1964 р. науковці Ужгородського державного університету Й.Дзендзелівський, П.Лизанець та П.Чучка зустрілися у Празі з О.Зілинським з метою обговорення запланованого проекту об'єднання двох словників. У 1966 р. М.Грицак підготував пробну частину „Словника українських говірок Закарпаття” (далі СУГЗ) на літеру Б (Б—баянити) — усього 242 сторінки машинопису. На титульній сторінці підготовленої частини словника такі атрибути: „І.Панькевич, М.Грицак. Словник українських говірок Закарпаття. 300 000 реєстрових слів. Ужгород—Прага, 1966”.

У запланованому словнику, за нашими спостереженнями, словникові гасла, ілюстративний матеріал, авторство й джерела матеріалів чітко розмежовувалося: все, що було взято із підготовленого І.Панькевичем словника, позначено літерою П. Один

із примірників цієї праці зберігся в приватному архіві М.Дольницької, з люб'язної згоди якої він був переданий через М.Мушинку для користування і мені, за що висловлюю щирю подяку.

У передмові під назвою „Принципи опрацювання матеріалів до „Словника українських говірок Закарпаття” М.Грицак подав характеристику наявних матеріалів і пояснив побудову майбутнього словника, опрацювання гасел. У пункті „Обсяг словника” автор відзначив, що лексикографічні матеріали охоплюють лексику українських говірок території Закарпаття та Пряшівщини, включаючи іншомовні лексичні запозичення. До реєстру майбутнього об'єданого словника не планувалося включати з картотеки: 1) елементи розмовної лексики інтелігенції та книжної лексики, 2) лексику міського жаргону, 3) лексичні елементи загальноукраїнського або іншомовного походження, поява котрих є випадковою на ґрунті закарпатських говірок, 4) діалектні слова з художньої й публіцистичної літератури, позбавлені локалізації, крім випадків, коли лексичний матеріал має важливе значення для документації існування чи семантичного пояснення слова [3: 1]. До реєстру словника мали бути включені й особові назви (у тому числі прізвища, прізвиська), клички тварин, котрі морфологічно й семантично пов'язані з реєстровим словом. Як засвідчує начерк засад опрацювання матеріалу, передбачалась і фіксація при відповідному реєстровому слові топографічної назви (топоніма), що не відрізняється від реєстрового слова фонетично і морфологічно будовою (правда, у фрагменті словника на Б, такого зразка статті ми не виявили). Загальний огляд топонімного матеріалу було заплановано подати у додатку до словника.

Слова в реєстрі розташовані в алфавітному порядку, у дужках подаються фонетичні та морфологічні варіанти заголовного слова. Деякі типи похідних слів об'єднано в одну словникову статтю.

М.Грицак зазначив, що розробка реєстрового слова складається з трьох частин: 1) граматична характеристика та лексичне значення слів з ілюстрацією; 2) фонетичні та морфологічні варіанти основного слова й похідних з поданням місця їхнього запису; 3) додаткові дані про слово.

Реєстрове слово подається в початковій граматичній формі, у тому фонетичному і морфологічному варіанті, що є найближчим до української літературної мови. За відсутності такого варіанта подається найбільш поширений варіант слова. Усі слова, крім односкладових, подаються з наголосом. Різні значення реєстрового слова подаються окремо, з відповідною нумерацією арабськими цифрами. Слова-омоніми подаються в окремих статтях з позначкою біля слова арабськими цифрами. Наприклад: **бабка** — *здр.* баба [9: 22] і **бабка**² — *росл.* подорожник [9: 23]. При іменниках подаються такі граматичні ремарки: *жс., ч., с., зб., мн.*, що позначають їх рід, збірність та множинність, проте не подано форми родового відмінка: **Бабрачія** *зб. жс.* — багато бабраків ... [9: 36]; **Бабча** *с.* — мала баба ... [9: 41]; **Балатів** *ч.* — посудина, у якій збивають сир на полонині ... [9: 113]; **Балагоны** *мн.* — примітивні сани ... [9: 103]. При дієсловах ужиті ремарки *безособов., недок.:*

Ба́зькати *недок.* — встромляти палець у їду ... [9: 81]; **Ба́ятися** — *безособ.* ... [9: 242].

Уживаються ремарки на позначення належності слів до певних частин мови: *присл.* (прислівник), *вигук* (вигук), *част.* (частка), *спол.* (сполучник).

Загальна кількість граматичних ремарок у СУГЗ (Ба) — 144. Укладач у передмові зазначив, що вказівки на граматичну форму слова можуть бути відсутні, якщо у матеріалі [І.Панькевича] немає відповідної інформації і її не можна реконструювати [3: 5]. Якщо таке зауваження щодо матеріалів І.Панькевича цілком зрозуміле, то не зовсім ясно, чому так мало граматичних ремарок у матеріалах, укладених виключно М.Грицаком.

Стилістично забарвлена лексика має відповідні ремарки: *знев.* — зневажливе слово: **Бабшгѣра** — *знев.* баба [9: 43]; *жарт.* — жартівливе: **Бабіна** — *жарт.* баба [9: 20]; *згр.*, *згруд.* — згрубіле: **Бавтя** — *згр.* Бавтятиско [9: 51]; *згїрдл.* — згїрдливе: **Бабўра** — *згїрдл.* баба... [9: 40]; *ніж.* — ніжне: **Бабўся** — *ніж.* баба (П.) [9: 40]; *дит.* — дитяче: **Бавкатися** — *дит.* бавитися... [9: 48]; *здр.* — здрібніле: **Бабўрка** — мала бабўся... *здр.* Бабўроч'ка [9: 40].

Подаються ремарки і на позначення сфери використання лексем (додаткова стилістична розробка): *при розмові*: **Баланда́** — ...2. нісенітниця (*при розмові*) [9: 110]; *фолькл.*: **Балва́н** — поганський ідол (*фолькл.*) [9: 115]; *у піснях, тільки в піснях, піс.* — **Ба́рзо** — ... 2. дуже гарно (*тільки в піснях*) [9: 193]; *у казках*: **Баца́рь** — президент (*у казках*) [9: 228]. Діалектні неологізми у словнику подаються із позначкою *неол.*: **Бак** — бак (*неол.*) [9: 93].

Слова на позначення назв рослин подаються із ремаркою *росл.*, у дужках подається латинський відповідник: **Ба́быль** — *росл.* ломиніс звичайний

(*Clematis vitalba*) (Вонігово). Зоологічні назви супроводжуються ремаркою *зоол.*: **Ба́бин вовк** (*зоол.* егуса *Agetiæ*) [9: 16].

До деяких прикладів додаються ремарки про їхнє жанрове походження. М.Грицак виділив такі позначки: *н. п.* (народна пісня), *н. кол.* (народна колядка), *вес. п.* (весільна пісня), *н. пр.* (народна приповідка), *н. заг.* (народна загадка), *н. оп.* (народна оповідь). У пробній частині СУГЗ із них помічено такі: *н. оп.* та *н. пр.*

Представлено у словнику стійкі словосполучення (складені назви) й фразеологізми, котрі подаються з абзацу після ромба (◊) та квадрата (□). Квадратом позначаються стійкі словосполучення: □ *Сніговá ба́ба* — чучело, зроблене із снігу; □ *Сліна ба́ба* — дитяча забава, піжмурки. Ромбом позначаються фразеологічні одиниці: ◊ *Цу́'ува́ти ба́бу* — іти кудись уперше [9: 8–9].

Після тлумачення лексичного значення слів подаються приклади-ілюстрації, котрі в ряді випадків займають значну площу, виходячи далеко за межі зразка слововживання (енциклопедичні деталі, етнографічні цікавинки). Після ілюстрацій у дужках зазначається місце їх запису та авторство словникової статті (літерою *П.* паспортизуються гасла та приклади, взяті із матеріалів І.Панькевича).

Проте і цей проект не був реалізований через відсутність видавця.

Попри всі спроби науковців видати словникові діалектні матеріали І.Панькевича та М.Грицака це здійснити, на жаль, так і не вдалося. Велика лексикографічна спадщина й І.Панькевича, і М.Грицака досі залишається найменш вивченою і найменш відомою для широкої наукової громадськості. Вона заслуговує на окрему поглиблену увагу й детальне вивчення.

Література

1. Ганудель З. Історія „Словника південнокарпатських говорів” І.Панькевича у листуванні // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам’яті Івана Панькевича (23 – 24 жовтня 1992 року). – Ужгород, 1992. – С.179–181.
2. Ганудель З. Історія „Словника південнокарпатських говорів” І.Панькевича у кореспонденції // Науковий збірник товариства “Просвіта” в Ужгороді. Річник I (XV). – Ужгород, 1996. – С. 229–233.
3. Грицак М. Принципи опрацювання „Матеріалів до словника українських закарпатських говорів” / Рукопис. – 9 с. (Приватний архів М.Дольницької, м. Оломоуць, Чеська Республіка).
4. Гриценко П.Ю. Відгук про лексичні матеріали словника українських закарпатських говірок проф. І.А.Панькевича // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам’яті Івана Панькевича (23 – 24 жовтня 1992 року). – Ужгород, 1992. – С. 181–183.
5. Дзензелівський Й. Наше мовне багатство...: Про словник говорів І.Панькевича // Тиса. – 1995. – № 1–2. – С. 75–84.
6. Дзензелівський Й. Словник українських говорів Закарпаття І.Панькевича // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам’яті Івана Панькевича (23 – 24 жовтня 1992 року). – Ужгород, 1992. – С. 176–179.
7. Дольницька М. Матеріали для словника українських закарпатських говірок Івана Панькевича // Іван Панькевич та питання літературної мови. Статті та матеріали. – Пряшів, 2002. – С. 27–35.
8. Мушинка М. Листування І.Зілинського з І.Панькевичем (1913–1951). – Нью-Йорк – Пряшів, 2008. – 197 с.
9. Панькевич І., Грицак М. Словник українських говорів Закарпаття. Б—бая. – Ужгород – Прага, 1966 / Рукопис (Приватний архів М.Дольницької, м. Оломоуць, Чеська Республіка).